

TOMASZ KRZYŻOWSKI
KRAKÓW

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE DO DZIEJÓW
KOŚCIOŁA ORMIANSKOKATOLICKIEGO WE WSPÓŁCZESNYCH
ZBIORACH LWOWSKICH ARCHIWÓW, BIBLIOTEK I MUZEÓW

Wprowadzenie

Szczególne miejsce w dziejach diaspory ormiańskiej na ziemiach polskich, jak również struktury i organizacji Kościoła ormiańskiego w Polsce, zajmuje Lwów¹. Od lat sześćdziesiątych XIV stulecia rezydowali tam biskupi Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego, a po zawarciu unii z Rzymem przez bpa Mikołaja Torosowicza w 1630 roku miasto stało się siedzibą jedynej w Polsce, a zarazem najmniejszej pod względem liczby duchowieństwa i wiernych, archidiecezji obrządku ormiańskokatolickiego. W 1363 roku konsekrowano tam Katedrę pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, stanowiącą do dziś unikatowy zabytek architektury ormiańskiej w Europie Środkowo-Wschodniej. Lwów posiadał status ważnego centrum życia religijno-kulturalnego Ormian polskich. Powstały tam i funkcjonowały liczne instytucje związane z archidiecezją ormiańską, m.in.: konsystorz arcybiskupi (kuria), kapituła katedralna, Papieskie Kolegium Ormiańskie, Zakład Naukowo-Wychowawczy im. Józefa Torosiewicza, klasztor ss. benedyktynek ormiańskich wraz z prowadzoną przez zakonnice szkołą żeńską, Archidiecezjalny Związek Ormian, Archidiecezjalne Muzeum Ormiańskie, Bank Mons Pius, bractwa religijne². Instytucje te wytworzyły bogaty zbiór

---

¹ Po drugiej wojnie światowej niemal cały obszar przedwojennej archidiecezji lwowskiej obrządku ormiańskokatolickiego znalazł się w granicach Ukraińskiej Socjalistycznej Socjetyckiej Republiki na terenie Związku Sowieckiego, a od roku 1991 w niepodległej Ukrainy.

² K. Stopka, *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000, passim.

archiwaliów dokumentujący różne aspekty funkcjonowania diaspory ormiańskiej w Polsce. Obejmują one kilka okresów historycznych od XVI-XX wieku.

Celem niniejszego opracowania jest zwięzła charakterystyka materiałów archiwalnych związanych z historią Kościoła ormiańskokatolickiego, zdeponowanych w kilku lwowskich instytucjach naukowych: Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy (CDIAL)³, Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO), Lwowskiej Naukowej Narodowej Bibliotece Ukrainy (LNNBU) im. Wasyla Stefanyka, Bibliotece Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki, Muzeum Historycznym oraz Muzeum Historii Religii. Instytucje te przechowują źródła archiwalne różnej proweniencji wytworzone przez urzędy kościelne takie jak konsystorz arcybiskupi, kancelarie parafialne, kapitułę katedralną, instytucje działające pod patronatem Kościoła, jak również urzędy administracji państwowej różnych szczebli.

Jest to jedynie krótka zarys omawianych zasobów archiwalnych, ogólny przewodnik, nieaspirujący do roli całościowego i pełnego ujęcia problemu. Przedmiotem charakterystyki są wyłącznie archiwalia dokumentujące historię Kościoła ormiańskokatolickiego, tym samym nie uwzględniono pozostałych materiałów związanych z dziejami Ormian polskich.

Zarys historyczny zasobu archiwalnego do roku 1939

Przed drugą wojną światową funkcjonowało we Lwowie Archiwum Konsystorza Ormiańskiego (Kurii)⁴ mieszczące się w pałacu arcybiskupim przy ul. Ormiańskiej⁵ oraz Archiwum Kapituły Ormiańskiej zdeponowane w kamienicy przy ul. Skarbkowskiej 12⁶. Informacje na temat ich działalności oraz zasobów są nader skąpe. Posiadamy sprzeczne dane odnośnie do miejsca przechowywania wspomnianych zbiorów, dlatego trudno jednoznacznie określić, czy tworzyły one formalnie jedno archiwum, czy też prowadziły działalność jako odrębne instytucje. Ponadto w literaturze przedmiotu występuje nazwa: Archiwum Katedry Ormiańskiej⁷.

³ Skrótów nazw instytucji utworzono od ich nazw oryginalnych w języku ukraińskim.

⁴ S. Donigiewicz, *Biblioteka Kapituły ormiańskiej*, „Posłaniec św. Grzegorza” (dalej: „PSG”), 1933, nr 1-2, s. 24; E. Chwalewik, *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, 1, Warszawa–Kraków 1926, s. 370.

⁵ Archiwum usytuowane było na drugim piętrze pałacu w pomieszczeniu sąsiadującym z kancelarią konsystorza (kurii). Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: CDIAL), fond 146, opis 38, sprawa 3353, *Plan rozbudowy pałacu arcybiskupów ormiańskich*, Lwów 1913, k. 7.

⁶ K. Buczek, *Archiwa Polskie*, „Nauka Polska”, 1927, nr 7, s. 43-44.

⁷ F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskim, Galicji, W. Ks. Poznańskim i Zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego*, Kraków 1875, s. 45.

Gdy wziąć pod uwagę status kapituły i jej odpowiedzialność za kościół katedralny można przypuszczać, że chodzi o archiwum kapitulne.

Próbie charakterystyki zasobu Archiwum Kapituły Ormiańskiej we Lwowie podjął w połowie XIX stulecia znawca problematyki Ormian – o. Sadok Barącz. W swym spisie uwzględnił 74 rękopisy, omawiał dokumenty spisane w języku polskim i łacińskim z pominięciem ormiańskich⁸. W latach trzydziestych XX wieku archiwum prezentowało się jeszcze skromniej. Pozbawione ksiąg metrykalnych oraz szeregu ważnych dokumentów z dziejów Kościoła ormiańskiego i gminy ormiańskiej, stanowiło zaledwie fragmenty dawnych zbiorów. Tadeusz Mańkowski wspomina o ewangeliarzach przechowywanych wówczas przy katedrze: słynnym ewangeliarzu ze Skewry z XII wieku oraz kilku późniejszych – jednym z XVI wieku oraz czterech z XVII stulecia⁹. Powyższe charakterystyki i szkice zasobów archiwalnych nie są wyczerpujące i kompletne, przez co nie prezentują całości posiadanego wówczas zasobu. Zbiory potraktowano wybiórczo, skoncentrowano się na najstarszych rękopisach – zdaniem autorów – prezentujących najwyższą wartość, pominięto pozostałe archiwalia. Niemniej jednak rodzi się pytanie: co stało się z pozostałymi rękopisami przechowywanymi niegdyś w Archiwum Kapitulnym? Karol Buczek podaje informację, że znaczną liczbę archiwaliów władze Archiwum Kapitulnego wypożyczyły o. Sadokowi Barączowi. Spłonęły one następnie podczas pożaru klasztoru oo. dominikanów w Tarnopolu¹⁰. Fakt wypożyczenia rękopisów na zewnątrz może budzić zdziwienie, ale wówczas była to dość powszechna praktyka.

Pewne jest, że część zbiorów archiwalnych Kapituła ofiarowała Zakładowi Narodowemu im. Ossolińskich we Lwowie¹¹ (obecnie LNNBU im. Wasyla Stefanyka), gdzie przechowywane są do dzisiaj. Podobnie postąpił abp Izaak Isakowicz (1882-1901), przekazując w 1895 roku kilkadziesiąt rękopisów Kongregacji oo. Mechitarystów w Wiedniu. Chodzi o 40 dokumentów z Archiwum Kapituły Ormiańskiej. Trudno dziś jednoznacznie ustalić, czy materiały te zostały przekazane jako dar, czy też wypożyczone na pewien czas i – jak się okazuje – nigdy już niezwrócone prawowitemu właścicielowi. Dokumenty zostały w niedługim czasie włączone do katalogu Biblioteki oo. Mechitarystów w Wiedniu i pozostają w ich zbiorach do dziś¹².

---

⁸ S. Barącz, *O rękopismach Kapituły Ormiańskiej lwowskiej*, „Dziennik Literacki”, 1853, nr 34, s. 265-267; nr 35, s. 274-275; nr 36, s. 283-284; nr 37, s. 290; nr 39, s. 306-307; nr 40, s. 314-315.

⁹ T. Mańkowski, *Archiwum Lwowskiej Katedry Ormiańskiej*, „Archeion”, 1932, 10, s. 4-5.

¹⁰ K. Buczek, *Archiwa Polskie*, s. 44.

¹¹ Według danych podanych przez Franciszka Radziszewskiego w 1866 roku lwowska kapituła ormiańska przekazała do Ossolineum również swój księgozbiór (zapewne jego fragment). F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna*, s. 43.

¹² T. Mańkowski, *Archiwum Lwowskiej Katedry*, s. 4-6; P. Mnacakanian, *Sprawozdanie z poszukiwań polono-armeniców w Wiedniu. Krótki zarys historii Kongregacji Mechita-*

Powyższy przykład, jak się okazuje, nie jest odosobniony. Znaną praktyką oo. mechitarystów było bowiem pozyskiwanie ormiańskich rękopisów i ksiąg celem uzupełniania własnych zbiorów w Wiedniu. Okazję ku temu stanowiły wyprawy naukowe organizowane przez zakonników do różnych ośrodków ormiańskich, w tym na obszarze Galicji Wschodniej. Przykładowo pod koniec XIX stulecia o. Bartłomiej Kostecki pozyskał z parafii ormiańskiej w Tyśmienicy (archidiecezja lwowska) za zgodą miejscowego proboszcza 20 cennych rękopisów. Dokumenty trafiały do Wiednia także jako dary duchownych ormiańskich oraz prywatnych ofiarodawców¹³.

W zbiorach Biblioteki oo. Mechitarystów w Wiedniu zachowało się wiele materiałów archiwalnych lwowskiej proveniencji. Wśród nich m.in.: księga chrztów z katedry (XVII-XVIII wieki)¹⁴, iluminowane kodeksy, testamenty Ormian lwowskich, księga praw ormiańskich z 1575 roku, statuty ormiańskich organizacji i bractw religijnych, korespondencja między duchownymi, księgi liturgiczne¹⁵.

Powyższe przykłady świadczą o tym, że zbiorom archiwalnym należącym do kapituły i konsystorza nie zapewniono należytej ochrony. Potwierdza to sprawozdanie dla Stolicy Apostolskiej z 1938 roku sporządzone przez abpa Józefa Teodorowicza, w którym podaje on, że wiele rękopisów i ksiąg zaginęło z powodu braku należytej ochrony i odpowiednich warunków przechowywania¹⁶. Być może władze kościelne świadome tego problemu decydowały się na przekazanie rękopisów innym instytucjom naukowym? Trudno odpowiedzieć na to pytanie. Wiadomo natomiast, że za rządów abpa Teodorowicza sytuacja nie uległa poprawie. Dane z lat dwudziestych ubiegłego wieku podają, że archiwum było nieuporządkowane i niedostępne dla badaczy. Nie dysponowało również inwentarzem archiwalnym. Warunki lokalowe pozostawiały wiele do życzenia, skoro część zbiorów znajdowała się w mieszkaniu jednego z kanoników, a część w pałacu arcybiskupim¹⁷. Zrozumiałe są zatem trudności w odtworzeniu obecnie

---

rzystów, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego” (dalej: „BOTK”), 2011, 66-67, s. 71-72.

¹³ T. Mańkowski, *Archiwum Lwowskiej Katedry*, 5-6; P. Mnacakanian, *Sprawozdanie z poszukiwań*, s. 70-71.

¹⁴ Krótka charakterystyka księgi z podaniem liczby urodzeń i zgonów w poszczególnych latach znajduje się w Archiwum Polskich Ormian przy Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie: *Spuścizna arcybpa Józefa Teodorowicza*, t. 111, k. 111-112. Jak należy wnioskować, dokument jest odpowiedzią oo. Mechitarystów na pismo wystosowane przez konsystorz arcybiskupi we Lwowie w sprawie danych zawartych w księdze. Nie posiadamy jednak informacji, czy ze strony władz kościelnych we Lwowie były podejmowane jakiegokolwiek starania na rzecz jej odzyskania.

¹⁵ P. Mnacakanian, *Sprawozdanie z poszukiwań*, s. 70-72

¹⁶ Archivio della Congregazione per le Chiese Orientali, Watykan: sygn. 967/28, J. Teodorowicz, *Sprawozdanie dla Kongregacji ds. Kościołów Wschodnich*, Lwów 11 IV 1938, b. n. s.

¹⁷ K. Buczek, *Archiwa Polskie*, s. 43-44.

łosów wspomnianych zbiorów jak również ich zasobu sprzed wybuchu drugiej wojny światowej. Tym bardziej brak informacji na temat zawartości prywatnego archiwum i księgozbioru abpa Teodorowicza.

Miejszem przechowywania cennych dla wspólnoty ormiańskiej zbiorów były również biblioteki: Biblioteka Kapituły Ormiańskiej oraz Biblioteka Archidiecezjalnego Związku Ormian. Pierwsza z wymienionych była znacznie starsza i lepiej wyposażona. Źródła z lat siedemdziesiątych XIX stulecia szacują jej zbiory na około 5 tysięcy woluminów¹⁸. Biblioteka Archidiecezjalnego Związku Ormian powstała w 1927 roku. Gromadzono w niej polską i zagraniczną literaturę oraz periodyki o tematyce ormiańskiej. Zbiory sukcesywnie powiększano¹⁹. Natomiast dzieła sztuki i inne pamiątki związane z dziejami polskich Ormian, w tym także rękopisy i księgi liturgiczne, zdeponowano w Muzeum Ormiańskim²⁰.

Okres drugiej wojny światowej i lata powojenne

Osierocona po śmierci abpa Józefa Teodorowicza archidiecezja ormiańska, zarządzana przez wikariusza kapitulnego ks. infułata Dionizego Kajetanowicza (1938-1954), musiała zmierzyć się z dwoma antyreligijnymi totalitaryzmami: komunizmem i nazizmem. Konsekwencją działań wojennych Sowietów obliczonych na przejęcie, a następnie umocnienie swej władzy na anektowanych terenach była po roku 1945 delegalizacja instytucji związanych z Kościołem katolickim, także obrządku ormiańskiego. Oznaczało to w praktyce unicestwienie struktur administracyjno-prawnych oraz instytucji naukowo-wychowawczych i kulturalnych²¹. Część zbiorów archiwalno-bibliotecznych wraz z pamiątkami kultury materialnej polskich Ormian udało się ewakuować do Polski. Dokonali tego duszpasterze i wierni. Pozostała część zbiorów uległa zniszczeniu lub została zagrabiona przez sowieckie służby, a następnie włączona do archiwów, bibliotek i muzeów państwowych Ukrainiejskiej Socjalistycznej Sowieckiej Republiki.

Na anektowanych terenach Sowietci organizowali własną sieć archiwalną. W archiwach obwodowych, rejonowych i miejskich gromadzili akta administra-

¹⁸ F. Radziszewski, *Wiadomość historyczno-statystyczna*, s. 43.

¹⁹ Na temat działalności biblioteki AZO i jej zbiorów zob. L. Trybuś, *Działalność kulturalna i charytatywna Archidiecezjalnego Związku Ormian we Lwowie 1930–1939*, w: *Oboedientia et Pax. Księga Jubileuszowa dedykowana Biskupowi Marianowi Błażejowi Kruszyłowiczowi OFMConv*, red. Z. Gogola, A. Maćkowski, J. Wołczański, Szczecin 2014, s. 615-616.

²⁰ T. Mańkowski, *Ormiańskie rękopisy iluminowane*, „PSG”, 1932, 9-11, s. 151-156.

²¹ J. Wołczański, *Martyrologium księży ormiańskokatolickich w archidiecezji lwowskiej po II wojnie światowej w świetle źródeł sowieckich*, w: *Polacy w Armenii*, red. E. Walewander, Lublin 2000, s. 193-219; Я. Дашкевич, *Ліквідація вірмено-католицької Церкви в Галичині 1945 р.*, w: *Вірмени в Україні дорогами тисячоліть. Збірник наукових праць*, ред. Я. Дашкевич, Львів 2012, s. 1072-1074; T. Krzyżowski, *Ormiańskie świątynie i cmentarze na Pokuciu. Okres sowiecki i postsowiecki*, „BOTK”, 2014, nr 78-79, s. 24-36.

cji państwowej, samorządowej oraz instytucji i organizacji społecznych, kulturalnych i oświatowych. Nacjonalizacji uległy również zbiory kościelne. W ten sposób skonfiskowano i wcielono do lwowskich archiwów akta konsystorza obrządku łacińskiego, greckiego i ormiańskiego²².

Na mocy rozporządzenia dyrekcji Lwowskiej Filii Biblioteki Akademii Nauk Ukrainiejskiej Socjalistycznej Sowieckiej Republiki²³ (LFBAN USSR) z 13 lutego 1940 r. oddział kompletowania zbiorów otrzymał upoważnienie do przejmowania bibliotek prywatnych. Konfiskacie podlegały zbiory osób, które opuściły miejsce swojego zamieszkania bądź zostały aresztowane, a także instytucji, które w czasie wojny zawiesiły działalność statutową. Zabezpieczaniem książek i archiwaliów zajmował się początkowo oddział kompletowania zbiorów, a następnie oddział koncentracji²⁴. W sierpniu 1940 roku zabezpieczono i zdeponowano w LFBAN USSR fragmenty biblioteki abpa Teodorowicza ocalałe po zajęciu jego pałacu przez wojska sowieckie. Było to około 18-20 tysięcy woluminów, przeważnie literatury ormiańskiej i teologicznej oraz stare druki i rękopisy²⁵. Zbiory przetransportowano w ciągu kilku dni²⁶. Przepuszczalnie wtedy skonfiskowano Archiwum Kurii Arcybiskupiej oraz prywatne archiwum arcybiskupa, skoro sprawozdanie z pracy oddziału rękopisów z maja 1941 roku zawiera informację o spuściźnie abpa Teodorowicza oraz Archiwum Kurii Ormiańskiej. Pozyskane materiały archiwalno-biblioteczne umieszczono w nowych pomieszczeniach oraz rozpoczęto prace polegające na ich wstępnym uporządkowaniu²⁷. Sprawozdanie oddziału kompletowania zbiorów zawiera informację, że 14 sierp-

²² E. Rosowska, *Losy polskich archiwaliów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)*, „Archeion”, 106, 2003, s. 90-91, 95.

²³ Po zajęciu Lwowa przez Sowieców w 1939 roku Zakład Narodowy im. Ossolińskich przemianowano na Lwowską Filię Biblioteki Akademii Nauk Ukrainiejskiej Socjalistycznej Sowieckiej Republiki (LFBAN USSR). W okresie sowieckim biblioteka kilkakrotnie zmieniała nazwę, od 2008 roku funkcjonuje jako Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka.

²⁴ Podobnie trafiło tam wiele innych kolekcji. *Archiwa rodzinno-majątkowe w zbiorach państwowych we Lwowie. Informator*, oprac. S. Pijaj, Warszawa 1995, passim. Spośród zbiorów ormiańskich zdeponowanych w LFBAN wymienić należy rękopisy i starodruki rodziny Krzeczunowiczów. *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів, 1, 1939–1945. Збірник документів і матеріалів*, наук. ред. Г. Сварник, Львів 2010, s. 177.

²⁵ *Львівська національна наукова бібліотека*, s. 89, 110; M. Matwijów, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939–1946*, Wrocław 2003, s. 88-90; idem, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 301.

²⁶ Dnia 15 sierpnia przewieziono 3 wozy (około 5 tysięcy woluminów); 16 sierpnia – akcja przewożenia zbiorów trwała 5 godzin (nie podano szacunkowej liczby pozyskanych książek); 17 i 18 sierpnia przewieziono po dwa samochody ciężarowe każdego dnia (bez dokładnych danych o ilości); 20 sierpnia – wspomniano o transporcie bez podania bardziej szczegółowych informacji. *Львівська національна наукова бібліотека*, s. 131.

²⁷ *Ibidem*, s. 120.

nia 1940 roku skonfiskowano księgozbiór kapituły ormiańskiej liczący około 3 tysięcy woluminów²⁸. Wykaz nabytków LFBAN USSR podaje, że w latach 1940-1941 w bibliotece zdeponowano „dewocjonaalia” pochodzące ze zbiorów abpa Teodorowicza w liczbie 4 tysięcy jednostek inwentarzowych²⁹. Trudno jednak określić, o jakie dokładnie chodzi przedmioty, oraz odtworzyć ich dalsze losy. Część zbiorów archiwalno-bibliotecznych rozkradli bądź zniszczyli funkcjonariusze sowieccy zakwaterowani w pałacu arcybiskupim³⁰.

Sytuacja zmieniła się z chwilą zajęcia Lwowa przez Niemców oraz przejęcia przez nich kontroli nad zbiorami LFBAN USSR w czerwcu 1941 roku. Oznaczało to przywrócenie stanu organizacyjnego bibliotek lwowskich sprzed wybuchu drugiej wojny światowej. Zgromadzone książki segregowano według ich wcześniejszej proveniencji, a woluminy ze zbiorów prywatnych właścicieli przygotowywano do zwrotu przedwojennym dysponentom³¹. Wówczas przedstawiciele kurii ormiańskiej zwrócili się do zarządu Ossolineum z postulatem zwrotu skonfiskowanych przez Sowieców archiwaliów i książek. Dlatego ówczesny dyrektor biblioteki, Mieczysław Gębarowicz, podjął u kapituły katedralnej starania o pozostawienie zbiorów w Ossolineum na zasadzie depozytu. Tak też się stało³².

Dnia 18 lipca 1946 roku doszło do oficjalnego przekazania tzw. „daru” dla wrocławskiego Ossolineum ze strony ukraińskiej, który stanowił około 27% całości zbiorów powojennej Lwowskiej Biblioteki Akademii Nauk USSR³³. W skład „daru” wchodził także księgozbiór abpa Teodorowicza – wspomniany zapewne depozyt z czasów wojny³⁴. Wart odnotowania pozostaje fakt, że po zakończeniu drugiej wojny światowej dyrekcja i pracownicy dawnego Ossolineum podjęli na własną rękę próbę przewiezienia części zbiorów archiwalno-bibliotecznych do Polski, korzystając z pomocy ewakuujących się ze Lwowa instytucji i osób prywatnych. Transport dotyczył jedynie zbiorów niezinventaryzowanych, pozyskanych przez Ossolineum w czasie wojny³⁵. Tym sposobem do ewakuowanych przez lwowskich dominikanów archiwaliów i pamiątek dołączono rękopisy ormiańskie i przewieziono je do Krakowa oraz fragmenty prywatnego archiwum abpa Teodorowicza³⁶.

Ponadto z kościołów ormiańskich i archiwów parafialnych z obszaru archidiecezji lwowskiej udało się uratować i przetransportować do Polski znaczną kolekcję archiwaliów, książek, a także paramentów i szat liturgicznych. Ks. Kajetan

²⁸ *Ibidem*, s. 131.

²⁹ *Ibidem*, s. 393.

³⁰ *Ibidem*, s. XX, 177.

³¹ M. Matwijów, *Zakład Narodowy*, s. 116, 120.

³² *Ibidem*, s. 121, 175.

³³ Taka nazwa biblioteki obowiązywała w latach: 1944-1964.

³⁴ M. Matwijów, *Zakład Narodowy*, s. 301, 307-308.

³⁵ *Ibidem*, s. 309.

³⁶ *Ibidem*, s. 313; M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury*, s. 131.

Amirowicz, osiadły po wojnie w Żurawicy (diecezja przemyska), zabrał ze sobą m.in. zdekompletowane księgi metrykalne parafii Śniatyn³⁷. Całkiem prawdopodobne wydaje się także, że archiwalia zabrał do Krakowa ks. Franciszek Jakubowicz, opuszczając Lwów w 1945 roku³⁸, oraz inni duszpasterze wyjeżdżający wraz z wiernymi do Polski³⁹. Ks. Kazimierz Filipiak, duszpasterz ze Stanisławowa, przetransportował w granice powojennej Polski znaczną część wyposażenia świątyni, materiały archiwalne, księgi metrykalne i książki⁴⁰. Lista bibliotek z 4 września 1945 roku z terenu Ukraińskiej SSR przeznaczonych do rewindykacji zawiera księgozbiór parafii ormiańskiej w Stanisławowie⁴¹. Nie są jednak znane dalsze szczegóły jej ewakuacji do Polski. Być może została przewieziona w transporcie zorganizowanym przez ks. Filipiaka.

Wielowiekowa spuścizna Kościoła ormiańskiego w Polsce uległa rozproszению a częściowo zniszczeniu. Część zbiorów skonfiskowana przez Sowieców w czasie drugiej wojny zasiliła lwowskie instytucje naukowe. Ewakuowane w granice powojennej Polski dzieła sztuki ormiańskiej oraz zbiory archiwalno-biblioteczne przechowywane są obecnie w Archiwum Polskich Ormian przy Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich w Warszawie oraz w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu⁴².

Materiały archiwalne przejęte przez czynniki sowieckie opracowano według standardów obowiązujących w Ukraińskiej SSR⁴³. Przy czym należy podkreślić, że omawiane materiały tworzące współczesne zasoby lwowskich instytucji naukowych pochodzą zarówno z archiwów kościelnych i pozyskane zostały w czasie drugiej wojny światowej przez czynniki sowieckie oraz ze zbiorów polskich archiwów i bibliotek państwowych funkcjonujących we Lwowie przed rokiem 1939: Archiwum Państwowego, Archiwum Miejskiego oraz Zakładu Narodowe-

³⁷ Obecnie znajduje się w Archiwum Archidiecezji Przemyskiej ob. łac. w Przemyślu. Protokół zdawczo-odbiorczy materiałów z parafii ormiańskiej w Śniatynie przekazanych do Archiwum Archidiecezjalnego w Przemyślu, Przemyśl 11 IX 2008 (kopia w zbiorach autora).

³⁸ *Inwentarz archiwalny spuścizny arcybiskupa Józefa Teodorowicza (1864–1938)*, oprac. K. Kubik, Warszawa 2009, s. VI–VIII.

³⁹ J. Smirnow, *Katedra ormiańska we Lwowie. Dzieje archidiecezji ormiańskiej lwowskiej*, Lwów 2002, s. 220.

⁴⁰ Z. Hynca, *Kościół św. Piotra i Pawła w Gdańsku*, Pelplin 2010, s. 203.

⁴¹ *Львівська національна наукова бібліотека*, s. 345.

⁴² *Inwentarz archiwalny spuścizny arcybiskupa Józefa Teodorowicza*, passim; E. Abgarowicz, *Zbiory artystyczne Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich*, w: *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Zamojskie*, red. W. Deluga, Zamość 2010, s. 36–39.

⁴³ O różnicach w metodyce opracowania zbiorów i stosowanej terminologii archiwalnej w archiwach ukraińskich zob. J. Krochmal, *Metodyka opracowania materiałów archiwalnych tworzących wspólne dziedzictwo archiwalne w doświadczeniach archiwistów polskich*, w: *Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy*, red. W. Stępnia, Warszawa 2009, s. 193–200.

go im. Ossolińskich. Nazwy zespołów archiwalnych (ukr.: *fond*) w niniejszym opracowaniu zapisano kursywą w języku polskim zgodnie z polską edycją przewodnika po zespole archiwalnym⁴⁴.

Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy (CDIAL)

Najobszerniejsze zbiory archiwalne z zakresu omawianej tematyki na obszarze Ukrainy posiada CDIAL. Zostały rozmieszczone w kilku zespołach archiwalnych. Największy pod względem objętości to zespół 475 – *Ormiański Konsystorz Metropolitalny*⁴⁵, zawiera 958 jednostek inwentarzowych obejmujących lata 1513-1938.

Jak już wspomniano, akta tworzące obecnie zespół konsystorza w czasie drugiej wojny światowej zostały skonfiskowane dotychczasowym właścicielom, a następnie zdeponowane w LFBAN USSR i Archiwum Państwowym. Dokumentacja zespołu dostarcza podstawowych danych na temat jego utworzenia oraz prac archiwalnych prowadzonych przez sowieckich archiwistów. W 1951 roku w archiwum znajdowało się 260 kg akt luźnych. W kolejnych latach dokonano ich wstępnego uporządkowania. W 1974 roku do zespołu włączono 7 jednostek archiwalnych przekazanych przez lwowską Naukową Bibliotekę im. Wasyla Stefanyka Akademii Nauk USSR⁴⁶, obejmujących lata 1812-1938. Kolejny akces archiwaliów nastąpił rok później, kiedy Urząd Stanu Cywilnego we Lwowie przekazał jedną jednostkę archiwalną. Przez następne lata dokonano dalszych zmian w strukturze zespołu m.in. wyłączono z niego kilka jednostek archiwalnych przenosząc je do zespołu 52 – *Magistrat miasta Lwowa*. W trakcie prac archiwalno-porządkowych do zespołu włączono akta innych instytucji m.in. – wspomniane wyżej – fragmenty prywatnego archiwum arcybpa Teodorowicza⁴⁷. Obecny inwentarz zespołu opracowano w latach 1992-1993 w języku ukraińskim⁴⁸.

Zawartość treściowa poszczególnych jednostek archiwalnych jest zróżnicowana, a tym samym stanowi niezwykle cenny materiał źródłowy do badań nad

---

⁴⁴ *Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie: przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005 (dalej: *Przewodnik*).

⁴⁵ W inwentarzu oraz w przewodnikach po zasobie archiwum podano błędną nazwę ormiańskiej jednostki kościelnej, bowiem we Lwowie nigdy nie funkcjonowała metropolia ormiańskokatolicka lecz archidiecezja, choć zwyczajowo także w dokumentacji urzędowej używano nazwy: „Konsystorz Metropolitalny”.

⁴⁶ Taka nazwa biblioteki obowiązywała w latach 1971-1989.

⁴⁷ W *Przedmowie* do inwentarza zespołu 475 nie zamieszczono żadnych informacji na temat jego historii oraz zakresu prac związanych z porządkowaniem tworzących go akt. Archiwiści ograniczyli się jedynie do krótkiej charakterystyki zawartości zespołu. Podstawowe informacje na temat historii akt zaczerpnięto z tzw. sprawki, czyli dokumentacji zespołu.

⁴⁸ Inwentarz zespołu wydany został drukiem: J. Wołczański, *Inwentarz archiwum Kurii archidiecezji ormiańskokatolickiej we Lwowie za lata 1616–1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 90, 2008, s. 233-285.

historią polskich Ormian i ich organizacji kościelnej. W celu bardziej przejrzystej charakterystyki można wyodrębnić kilka kręgów tematycznych, m.in. protokoły posiedzeń konsystorza (kurii) z udziałem rządców archidiecezji; listy pasterskie arcybiskupów; dekrety Gubernium (Namiestnictwa) Galicyjskiego i austriackich ministerstw; rozporządzenia i korespondencję konsystorza (kurii) z instytucjami państwowymi oraz urzędami parafialnymi; dokumentację finansowo-gospodarczą i remontowo-budowlaną świątyń; podział administracyjny; sprawy personalne duchowieństwa; uroczystości religijne i państwowe; księgi metrykalne; inwentarze parafialne; działalność klasztoru ss. benedyktynek obrządku ormiańskokatolickiego; zakłady naukowo-wychowawcze; współpracę z instytucjami naukowymi i kulturalnymi krajowymi i zagranicznymi; listy pasterskie arcybiskupów ormiańskich w tym zebrane w 30 tomach kazania i mowy okolicznościowe abpa Józefa Teodorowicza⁴⁹.

Akta dotyczące organizacji i działalności Kościoła ormiańskokatolickiego w okresie zaborów znajdują się w zespołach archiwalnych kilku urzędów austriackich. Najbardziej zasobny w tego rodzaju materiały jest zespół 146 – *C. K. Namiestnictwo Galicyjskie*. Przed drugą wojną światową zespół ten znajdował się w Archiwum Państwowym we Lwowie. Materiały rozmieszczono w kilku opisach dotyczących funkcjonowania Kościoła katolickiego i innych wspólnot religijnych: 4, 6, 20, 20-a, 38, 50, 60, 84. Zespół zawiera około 250 jednostek inwentarzowych armeniców obejmujących lata 1710-1922. Wśród nich wyróżnić należy m.in. spisy majątków i nieruchomości archidiecezji oraz poszczególnych parafii; inwentarz pałacu arcybiskupiego, zabudowań gospodarczych; bilanse przychodów i rozchodów arcybiskupstwa; działalność banku Mons Pius; sprawy finansowo-gospodarcze parafii; dotacje na remont świątyń; fundacje i darowizny wiernych świeckich na rzecz kościołów (parafii); dochody i rozchody urzędów parafialnych; inwentarze kościołów, fundacje (stypendia) mszalne; stan nieruchomości parafialnych; działalność klasztoru ss. benedyktynek i zakonu oo. teatynów; dokumentację związaną z włączeniem obszaru Bukowiny w strukturę lwowskiej archidiecezji ormiańskiej⁵⁰. Także w innych zespołach urzędów

⁴⁹ *Ibidem*, passim; *Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів. Путівник*, ред. Д. Пельц, Львів-Перемишль 2003, s. 319-320; *Прzewodnik*, s. 344-345; F. Wasyl, „*Armeniaca Leopoliensia*”. *Dziedzictwo Ormian polskich w zasobie dawnego Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie*, w: *Ars Armeniaca*, s. 43-44. Bardziej szczegółowa charakterystyka tego zespołu zob. idem, *Przeszłość Kościoła ormiańskiego w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie*, „*Prace Historyczno-Archiwalne*”, 16, 2005, s. 233-243.

⁵⁰ *Галицьке Намісництво (1772-1921). Архівно-бібліографічний фондний покажчик*, ред. В. С. Шандра, Київ 1990, s. 123-127; П. Х. Пироженко, *Матеріали ЦГИА Української ССР во Львові по історії армянських поселень на Україні*, w: *Історическіє зв'язи і дружба українського і армянського народів. Сборник матеріалів научної сесії*, Єреван 1961, s. 249-250; CDIAL: inwentarze zespołu nr 146, op. 4, 6, 20, 20-a, 38, 50, 60, 84.

austriackich rozmieszczono akta związane z funkcjonowaniem archidiecezji ormiańskiej. I tak: zespół 639 – *Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu* – zawiera cztery jednostki archiwalne dostarczających danych na temat prac remontowo-restauracyjnych w katedrze ormiańskiej oraz rezydencji arcybiskupiej⁵¹. Zespół 187 – *C. K. Buchalteria Krajowa we Lwowie* – zawiera dokumentację finansowo-gospodarczą kościołów ormiańskich we Lwowie i Kutach⁵², natomiast w zespole 453 – *Zbiór akt dotyczących sprzedaży posiadłości królewskich i kościelnych* – znajduje się fascykuł konfiskaty majątku zgromadzenia oo. teatynów⁵³.

Dokumentacja finansowo-gospodarcza archidiecezji, kapituły katedralnej i parafii znajduje się w zespole 159 – *Galiczyjska Finansowa Prokuratoria we Lwowie* oraz w zespole 166 – *Tabula Krajowa we Lwowie*. Pierwszy zawiera źródła na temat sporów majątkowych ss. benedyktynek ormiańskich, arcybiskupów i księży, kapituły katedralnej z urzędami państwowymi i osobami prywatnymi, a także nominacje duchownych na stanowiska kościelne, sprzedaże i dzierżawy majątków, działalność zakładów zastawniczych przy katedrze lwowskiej i innych świątyniach na terenie archidiecezji⁵⁴. Zespół *Tabuli Krajowej we Lwowie* zawiera m.in. akta dotyczące stanu majątkowego kościelnych instytucji: arcybiskupstwa, kapituły, parafii⁵⁵. Powyższe zespoły byłych urzędów austriackich są bardzo obszerne, dlatego zlokalizowanie w nich wszystkich jednostek archiwalnych związanych z omawianą problematyką wymaga oddzielnej kwerendy. Niestety nie opracowano dotychczas przewodnika po zespołach tych instytucji.

Materiały archiwalne związane z omawianą tematyką rozproszone są w kilku innych zespołach archiwalnych. Ich rozmieszczenie wraz z krótką charakterystyką prezentuje tabela nr 1.

Tabela nr 1. Akta do historii Kościoła ormiańskokatolickiego w wybranych zespołach archiwalnych CDIAL

Nr zespołu	Nr opisu	Nazwa zespołu archiwalnego	Krótką charakterystyka zasobu
9	2	<i>Sąd Grodzki Lwowski</i>	Uгода prowizorów kościoła ormiańskiego we Lwowie z kupcem G. Aleksandrowiczem (1715); fundacja kościoła ormiańskiego w Złoczowie (1737)

⁵¹ CDIAL: inwentarz zespołu nr 639, op. 1.

⁵² CDIAL: inwentarz zespołu nr 187, op. 1.

⁵³ CDIAL: inwentarz zespołu nr 453, op. 1.

⁵⁴ *Przewodnik*, s. 106; CDIAL: inwentarz zespołu nr 159, op. 2, op. 3.

⁵⁵ *Przewodnik*, s. 92; CDIAL: inwentarz zespołu nr 166, op. 3.

Nr zespołu	Nr opisu	Nazwa zespołu archiwalnego	Krótką charakterystyka zasobu
52	1	<i>Magistrat miasta Lwowa</i>	Dekret króla Jana III Sobieskiego w sprawie sporu klasztoru ormiańskiego z arcybiskupem ormiańskim (1687); dokumentacja administracji ziemi kościołów lwowskich pw. św. Jakuba (1693) i św. Krzyża (1895); darowizny na rzecz świątyń ormiańskich; sprawy spadkowe
52	2	<i>Magistrat miasta Lwowa</i>	Inwentarz majątku Bractwa św. Grzegorza przy katedrze ormiańskiej (1666-1779); statut Papieskiego Kolegium Ormiańskiego we Lwowie (1737); akta Sądu Ormiańskiego (XVI-XVIII w.)
132	1	<i>Zbiór listów działaczy państwowych, społecznych i kościelnych Ukrainy, Polski oraz innych krajów</i>	Akta związane z pontyfikatem arcybpa Mikołaja Torosowicza (1630-1681)
358	3	<i>Szeptycki Andrzej (Roman Maria Aleksander) (1865-1944), hrabia, metropolita Kościoła greckokatolickiego, arcybiskup lwowski, biskup kamieniecko-podolski, działacz kulturalny, społeczny oraz kościelny, mecenas, członek rzeczywisty Towarzystwa Naukowego im. Szewczenki</i>	Korespondencja arcybpa Józefa Teodorowicza z arcybpem Andrzejem Szeptyckim (1926); protokół wyboru wikariusza kapitułowego lwowskiej archidiecezji ormiańskiej po śmierci abpa Teodorowicza – ks. infulata Dionizego Kajetanowicza (1939)
178	2	<i>Krajowa Rada Szkolna</i>	Materiały na temat działalności szkoły żeńskiej ss. benedyktynek we Lwowie m.in. protokoły posiedzeń Rady Pedagogicznej (1872)
460	1	<i>Rzymskokatolicki Konsystorz Biskupi w Tarnowie</i>	Informacje na temat działalności szkoły żeńskiej ss. benedyktynek we Lwowie (1829)
841	1	<i>Zjednoczenie Polskich Chrześcijańskich Towarzystw Kobięcych we Lwowie</i>	Organizacja obchodów 25-lecia sakry abpa Józefa Teodorowicza (1927)

Źródło: inwentarze wymienionych zespołów archiwalnych.

Państwowe Archiwum Obwodu Lwowskiego (DALO)

Znacznie skromniejsze zbiory w stosunku do CDIAL, zarówno pod względem objętości jak i ciężaru gatunkowego, posiada DALO. Zgromadzone tam akta poruszające problematykę Kościoła ormiańskiego rozmieszczone są w zespołach archiwalnych kilku instytucji samorządowych różnych szczebli: Urzędu Województwa Lwowskiego, Starostwa Miejskiego we Lwowie, Magistratu miasta Lwowa, a także Uniwersytetu Jana Kazimierza: katalogi studentów oraz sprawy personalne grona profesorskiego i urzędników. Omawiane materiały archiwalne obejmują okres dwudziestolecia międzywojennego. Krótką charakterystykę wymienionych wyżej zespołów obrazuje tabela nr 2.

Tabela nr 2. Źródła do dziejów Kościoła ormiańskokatolickiego w zbiorach DALO

Nr zespołu	Nr opisu	Nazwa zespołu archiwalnego	Krótką charakterystyka zasobu
1	14	<i>Urząd Wojewódzki we Lwowie, Oddział ds. Wyznań</i>	Dotacje państwowe na rzecz archidiecezji, sprawy majątkowo-gospodarcze ss. Benedyktynek ormiańskich, ofiary na rzecz katedry, korespondencja z urzędami państwowymi w sprawie przyznania dotacji finansowych, remont zabudowań gospodarczych, bilanse przychodów i rozchodów parafii katedralnej
1	25	<i>Urząd Wojewódzki we Lwowie, Oddział Administracji</i>	Dokumentacja remontu katedry oraz kościołów w Stanisławowie i Brzeżanach
1	28	<i>Urząd Wojewódzki we Lwowie, Pododdział ds. Budownictwa</i>	Restauracja katedry: kosztorysy, dotacje, korespondencja z różnymi urzędami i konserwatorami, projekty wyposażenia
1	54	<i>Urząd Wojewódzki we Lwowie, Pododdział ds. Towarzystw</i>	Materiały w sprawie rejestracji: Polskiego Stowarzyszenia Bractwa Dobrej Śmierci przy katedrze oraz Archidiecezjalnego Związku Ormian we Lwowie
110	1	<i>Starostwo miejskie we Lwowie, Pododdział ds. Towarzystw</i>	Rejestracja Archidiecezjalnego Związku Ormian we Lwowie
2	1	<i>Magistrat miasta Lwowa, Urząd Nadzoru Budowlanego</i>	Dokumentacja remontów kamienic przy ulicy Ormiańskiej i Skarbkowskiej we Lwowie oraz katedry (plany i projekty)
2	33	<i>Magistrat miasta Lwowa, Departament VIII</i>	Dotacje na rzecz utrzymania szkoły ss. benedyktynek ormiańskich we Lwowie
3	1	<i>Magistrat miasta Lwowa, Departament VIII</i>	Subwencje, fundusze na rzecz szkoły ss. benedyktynek ormiańskich we Lwowie

Nr zespołu	Nr opisu	Nazwa zespołu archiwalnego	Krótką charakterystyka zasobu
26	15	<i>Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Katalogi główne studentów</i>	Katalogi studentów Wydziału Teologicznego (alumnów archidiecezji ormiańskiej), karty egzaminacyjne studentów Wydziału Teologicznego
26	5	<i>Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie, Sprawy personalne grona profesorskiego i urzędników</i>	Teczka personalna ks. Leona Isakowicza – pracownika naukowego Wydziału Teologicznego UJK oraz ks. Bogdana Dawidowicza – lektora języka ormiańskiego na Wydziale Filozoficznym UJK

Źródło: *Inwentarz akt wydziałów i studiów Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie do roku 1939*, 2, oprac. J. Wołczański, Kraków 2010, s. 36; 3, s. 353-356; DALO: inwentarz zespołu nr 1, op. 14, op. 25, op. 28, op. 54; DALO: inwentarz zespołu nr 110, op. 1; DALO: inwentarz zespołu nr 2, op. 1, op. 33, DALO: inwentarz zespołu nr 3, op. 1.

Lwowska Narodowa Naukowa Biblioteka Ukrainy im. Wasyla Stefanyka (LNNBU)

Z wstępnych analiz wynika, że obecnie w oddziale rękopisów LNNBU im. Wasyla Stefanyka przechowywanych jest około 50 jednostek archiwalnych poruszających problematykę Kościoła ormiańskiego. Większość z omawianych materiałów kościelnej proveniencji wytworzona została w XVIII i XIX stuleciu. Wchodzą one w skład kilku zespołów archiwalnych. Najobszerniejszy to zbiory rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowanych przed 1945 rokiem (zespół 5). Stosunkowo najbogatszy zbiór archiwaliów w tym zespole dotyczy katedry ormiańskiej we Lwowie z okresu XVII-XVIII wieku, m.in. darowizny mieszczaństwa ormiańskiego na rzecz świątyni, testament abpa Mikołaja Torosowicza, wykaz funduszy i dochodów z nieruchomości parafialnych we Lwowie, zestawienia finansowe duchowieństwa sprawującego posługę w katedrze, opis cudów obrazu Najświętszej Maryi Panny w kościele ormiańskim we Lwowie, dokumentacja finansowo-gospodarcza katedry, dochody z operacji finansowych i lokat kapitału w banku Mons Pius itp. Kilka jednostek archiwalnych zawiera materiały na temat działalności Papieskiego Kolegium Ormiańskiego we Lwowie w XVIII stuleciu ze szczególnym uwzględnieniem kwestii gospodarczych, m.in. księgi przychodów i rozchodów, zestawienia rachunkowe, wydatki na utrzymanie i wyżywienie studentów, dysertacje naukowe i polemiki studentów kolegium. Zachowały się także materiały na temat historii kościołów ormiańskich w Kamieńcu Podolskim, Mohylowie Podolskim i Stanisławowie oraz dokumentacja remontowo-budowlana klasztoru ss. benedyktynek

ormiańskich. Na wyszczególnienie zasługuje ponadto zbiór archiwaliów dotyczących powstania i działalności Zakładu Wychowawczego im. Abrahamowiczów we Lwowie oraz korespondencja arcybiskupów ormiańskich: Isaaka Isakowicza i Józefa Teodorowicza⁵⁶.

W zespole 26 – *Urząd Konserwacji Województwa Lwowskiego* – umieszczono materiały archiwalne dokumentujące stan zachowania i prace remontowe lwowskiej katedry ormiańskiej oraz świątyń w Brzeżanach, Horodence, Łucku i Stanisławowie⁵⁷. Ponadto w zespole 45 – *Biblioteka Dzieduszyckich* – znajdują się zapiski metrykalne z XVII-XVIII wieku dotyczące Ormian w Zamościu oraz inne źródła do historii Ormian polskich⁵⁸. W zespole 141 – *Biblioteka Aleksandra Czołowskiego* – zgromadzono notatki, rachunki i inwentarz kościoła ormiańskiego w Zamościu z początku XVIII wieku oraz wypisy z ksiąg metrykalnych z kościoła ormiańskiego w Kamieńcu Podolskim⁵⁹. Zespół 4 – *Biblioteka Baworowskich* – zawiera poszyt materiałów dotyczących Ormian⁶⁰.

Warto zaznaczyć, że niektóre z omawianych jednostek archiwalnych zostały zdigitalizowane i dostępne są w postaci kopi cyfrowych z Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Biblioteka Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki

Kolekcję kilku dokumentów związanych z dziejami Kościoła ormiańskiego posiada Oddział Rękopisów Biblioteki Lwowskiego Uniwersytetu Narodowego im. Iwana Franki⁶¹. Są to m.in.: *Rituale armenicum* (XVII wiek), *Synonima armenica* (XVIII wiek), *Liturgia armenice* (XVII wiek), *Canciones armenice* (XVII/XVIII wiek), kodeks ormiański (XVII/XVIII wiek), słownik ormiańsko-łaciński (XVIII wiek), rękopisy ormiańskie (XVIII wiek)⁶². Przed II wojną światową zbiory ormiańskiej proveniencji były znacznie bogatsze. Można to prześledzić na podstawie zachowanego inwentarza rękopisów⁶³.

---

⁵⁶ *Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka*, 1, *Zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowane przed 1945 r.*, oprac. M. Matwijów, E. Ostromecka, Wrocław 2010, s. 33, 49, 50, 51, 92, 94, 120, 194, 239, 272.

⁵⁷ LNNBU: inwentarz zespołu nr 26, op. 1.

⁵⁸ LNNBU: inwentarz zespołu nr 45, op. 1.

⁵⁹ LNNBU: inwentarz zespołu nr 141, op. 1.

⁶⁰ LNNBU: inwentarz zespołu nr 4, op. 1.

⁶¹ Do 1939 roku funkcjonował jako Uniwersytet Jana Kazimierza.

⁶² *Наукова бібліотека Львівського університету ім. Івана Франка, Інвентарна книга рукописів*, Львів 1971, passim.

⁶³ *Ibidem*.

Muzeum Historyczne i Muzeum Historii Religii

Materiały źródłowe traktujące o historii Kościoła ormiańskiego przechowują również lwowskie muzea, m.in. Muzeum Historyczne oraz Muzeum Historii Religii. Pierwsze z wymienionych posiada kolekcję kilkunastu rękopisów (w tym dyplomów pergaminowych), przeważnie z okresu od XVI-XVIII wieków. Są to m.in. dwa ewangeliarze z XVI i XVII wieku w języku ormiańskim, dokumenty królów polskich potwierdzające objęcie stolicy we Lwowie przez biskupów ormiańskich, materiały dotyczące katedry oraz działającego przy niej Bractwa św. Trójcy, dekrety lwowskich arcybiskupów ormiańskich, dokument Jakuba Sobieskiego przyznający oo. teatynom ziemię i nieruchomości. Rękopisy te spisane zostały w języku polskim, łacińskim oraz ormiańskim⁶⁴. Warto nadmienić, że niektóre z nich wraz z innymi dziełami sztuki ormiańskiej prezentowane były na wystawie *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich* w Muzeum Zamojskim w Zamościu w 2010 roku.

Lwowskie Muzeum Historii Religii posiada w swoich zbiorach pergaminową bullę papieża Klemensa XII potwierdzającą objęcie godności biskupa koadiutora lwowskiej archidiecezji ormiańskiej przez Jakuba Augustynowicza w 1737 roku⁶⁵. Dokument prezentowany jest na stałej ekspozycji poświęconej Kościołowi ormiańskiemu.

Podsumowanie

Niniejszy szkic prezentuje charakterystykę archiwaliów różnej proveniencji, wytworzonych na przestrzeni kilku stuleci. Część z nich została zniszczona bądź zaginęła; inne uległy rozproszению i zasilily zbiory europejskich instytucji naukowych. Archiwalia przechowywane we współczesnych archiwach, bibliotekach i muzeach Lwowa stanowią zatem fragment spuścizny Kościoła ormiańskokatolickiego, choć pod względem objętości zajmują pierwsze miejsce pośród zbiorów polskich i ukraińskich.

Źródła wytworzone zostały w różnych kancelariach instytucji kościelnych i świeckich. Spisane zostały w kilku językach: ormiańsko-kipczackim, staroor-

⁶⁴ I. Гаюк, *Ілюстрована енциклопедія Вірменської культури в Україні с каталогізованим додатком переліку пам'яток вірменської культури в музеях та заповідниках*, 1, Львів 2012, s. 722-723; O. Roman, *Kolekcja sztuki ormiańskiej w Muzeum Historycznym we Lwowie*, w: *Ars Armeniaca*, s. 48, 51; *Львівський історичний музей, Інвентарна книга фондової групи „рукописи”*, ф. Р-2591, оп. 3.

⁶⁵ Dokument przekazały do ówczesnego Muzeum Religii i Ateizmu władze Muzeum Historycznego w latach siedemdziesiątych XX wieku *Львівський музей історії релігії, Інвентарна книга, № 355*, s. 152-153. Irina Hajuk podaje, że bulla wystawiona została w 1715 roku przez papieża Klemensa XI i dotyczy nominacji arcybpa Jana Tobiasza Augustynowicza. I. Гаюк, *Ілюстрована енциклопедія*, s. 770.

miańskim (tzw. grabarze), zachodnioormiańskim, łańskim, polskim, włoskim, niemieckim. Ta różnorodność językowa wynika z faktu kilku etapów osadnictwa ormiańskiego na ziemiach polskich oraz zmieniającej się sytuacji politycznej i zmian władz administracyjnych. Kwerenda w tych zbiorach wymaga jednak starannego przygotowania warsztatowo-językowego.

Zaprezentowane rękopisy stanowią obszerny materiał źródłowy dla badaczy różnych dyscyplin nauk humanistycznych: historyków, historyków sztuki, kulturoznawców, językoznawców, religioznawców, socjologów, teologów, liturgistów itp. W okresie sowieckim dostęp do tego rodzaju materiałów dla uczonych spoza Związku Sowieckiego był znacznie utrudniony, a w wielu przypadkach praktycznie niemożliwy. Dlatego źródła te, choć stanowiące wielką wartość, rzadko były uwzględniane w publikacjach naukowych. Upadek Związku Sowieckiego i proklamowanie niepodległej Ukrainy stworzyły nowe możliwości dostępu do znajdujących się na obszarze tego państwa zbiorów archiwalnych. Eksploracja tych zasobów daje możliwość uzyskania nowych informacji z zakresu historii Ormian polskich i ich organizacji kościelnej oraz pozwala na podjęcie nowych wątków badawczych pomijanych dotychczas w dyskursie naukowym.

Bibliografia

- Abgarowicz E., *Zbiory artystyczne Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich*, w: *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Zamojskie*, red. W. Deluga, Zamość 2010
- Archiwa rodzinno-majątkowe w zbiorach państwowych we Lwowie. Informator*, oprac. S. Pijaj, Warszawa 1995
- Barącz S., *O rękopismach Kapituły Ormiańskiej lwowskiej*, „Dziennik Literacki”, 1853, nr 34, s. 265-267; nr 35, s. 274-275; nr 36, s. 283-284; nr 37, s. 290; nr 39, s. 306-307; nr 40, s. 314-315
- Buczek K., *Archiwa Polskie*, „Nauka Polska”, 1927, nr 7
- Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie: przewodnik po zasobie archiwalnym*, oprac. A. Krochmal, Warszawa 2005
- [Centralnyj] *Центральний Державний Історичний Архів України, м. Львів. Путівник*, ред. Д. Пельц, Львів–Перемишль 2003
- Chwalewik E., *Zbiory polskie. Archiwa, biblioteki, gabinety, galerie, muzea i inne zbiory pamiątek przeszłości w ojczyźnie i na obczyźnie w porządku alfabetycznym według miejscowości ułożone*, Warszawa–Kraków 1926
- [Daszkewycz J.] Я. Дашкевич, *Ліквідація вірмено-католицької Церкви в Галичині 1945 р.*, w: *Вірмени в Україні дорогами тисячоліть. Збірник наукових праць*, ред. Я. Дашкевич, Львів 2012, s. 1072-1074
- Donigiewicz S., *Biblioteka Kapituły ormiańskiej*, „Posłaniec św. Grzegorza”, 1933, nr 1-2
- [Hajuk I.] Гаюк І., *Ілюстрована енциклопедія Вірменської культури в Україні с каталогізованим додатком переліку пам'яток вірменської культури в музеях та заповідниках*, 1, Львів 2012

- [Halićke] *Галицьке Намісництво (1772–1921). Архівно-бібліографічний фондний покажчик*, ред. В. С. Шандра, Київ 1990
- Hunca Z., *Kościół św. Piotra i Pawła w Gdańsku*, Pelplin 2010, s. 203
- Informator o polonikach w zbiorach rękopiśmiennych Lwowskiej Narodowej Naukowej Biblioteki Ukrainy im. Wasyla Stefanyka*, 1, *Zbiory Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zinwentaryzowane przed 1945 r.*, oprac. M. Matwijów, E. Ostromęcka, Wrocław 2010
- Inwentarz archiwalny spuścizny arcybiskupa Józefa Teodorowicza (1864–1938)*, oprac. K. Kubik, Warszawa 2009
- Krochmal J., *Metodyka opracowania materiałów archiwalnych tworzących wspólne dziedzictwo archiwalne w doświadczeniach archiwistów polskich*, w: *Dziedzictwo archiwalne we współpracy Polski i Ukrainy*, red. W. Stępnia, Warszawa 2009, s. 193-200
- Krzyżowski T., *Ormiańskie świątynie i cmentarze na Pokuciu. Okres sowiecki i postsowiecki*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 2014, nr 78-79
- [Lwowska] *Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника: переміщення і втрати фондів*, 1, 1939-1945. *Збірник документів і матеріалів*, наук. ред. Г. Сварник, Львів 2010
- Mańkowski T., *Archiwum Lwowskiej Katedry Ormiańskiej*, „Archeion”, 1932, nr 10
- Matwijów M., *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948*, Wrocław 1996
- Matwijów M., *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich w latach 1939-1946*, Wrocław 2003
- Mnacakanian P., *Sprawozdanie z poszukiwań polono-armeniców w Wiedniu. Krótki zarys historii Kongregacji Mechitarzystów*, „Biuletyn Ormiańskiego Towarzystwa Kulturalnego”, 2011, 66-67
- [Naukowa] *Наукова бібліотека Львівського університету ім. Івана Франка, Інвентарна книга рукописів*, Львів 1971
- [Pyrożenko P. Ch.] Пироженко П. X., *Материалы ЦГИА Украинской ССР во Львове по истории армянских поселений на Украине*, w: *Исторические связи и дружба украинского и армянского народов. Сборник материалов научной сессии*, Ереван 1961, s. 249-250
- Radziszewski F., *Wiadomość historyczno-statystyczna o znakomitszych bibliotekach i archiwach publicznych i prywatnych, tak niegdyś byłych jako i obecnie istniejących w krajach dawną Polskę składających, a mianowicie: w Królestwie Polskim, Galicji, W. Ks. Poznańskim i Zachodnich guberniach Państwa Rosyjskiego*, Kraków 1875
- Roman O., *Kolekcja sztuki ormiańskiej w Muzeum Historycznym we Lwowie*, w: *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Zamojskie*, red. W. Deluga, Zamość 2010
- Rosowska E., *Losy polskich archiwaliów na ziemiach wschodnich II Rzeczypospolitej (1939–1945)*, „Archeion”, 106, 2003
- Smirnow J., *Katedra ormiańska we Lwowie. Dzieje archidiecezji ormiańskiej lwowskiej*, Lwów 2002
- Stopka K., *Ormianie w Polsce dawnej i dzisiejszej*, Kraków 2000
- Trybuś L., *Działalność kulturalna i charytatywna Archidiecezjalnego Związku Ormian we Lwowie 1930–1939*, w: *Oboedientia et Pax. Księga Jubileuszowa dedykowana Biskupowi Marianowi Błażejowi Kruszyłowiczowi OFMConv*, red. Z. Gogola, A. Maćkowski, J. Wołczański, Szczecin 2014, s. 615-616

- Wasył F., „*Armeniaca Leopoliensia*”. *Dziedzictwo Ormian polskich w zasobie dawnego Archiwum Bernardyńskiego we Lwowie*, w: *Ars Armeniaca. Sztuka ormiańska ze zbiorów polskich i ukraińskich. Katalog wystawy Muzeum Zamojskie*, red. W. Deluga, Zamość 2010
- Wasył F., *Przeszłość Kościoła ormiańskiego w zbiorach Centralnego Państwowego Historycznego Archiwum Ukrainy we Lwowie*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, 16, 2005
- Wółczański J., *Inwentarz archiwum Kurii archidiecezji ormiańskokatolickiej we Lwowie za lata 1616–1939*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, 90, 2008
- Wółczański J., *Martyrologium księży ormiańskokatolickich w archidiecezji lwowskiej po II wojnie światowej w świetle źródeł sowieckich*, w: *Polacy w Armenii*, red. E. Walewander, Lublin 2000, s. 193-219

Տոմաշ Քշիժովսկի, Լվովի ժամանակակից արխիվների, գրադարանների և թանգարանների՝ հայ կաթողիկե եկեղեցու վերաբերյալ արխիվային աղբյուրները՝

Հիմնաբառեր

լեհահայեր, հայկական եկեղեցի

Ամփոփում

Հոդվածը վերաբերում է մի քանի հարյուրամյակների ընթացքում Լեհաստանում ստեղծված տարաբնույթ ծագման եզակի փաստաթղթերի հարուստ հավաքածուին, որն ունի հայկական առնչություն: Քննարկվող աղբյուրների մի մասը ոչնչացվել է կամ՝ անհայտ հանգամանքների բերումով անհետացել: Մյուսներն էլ հայտնվել են տարբեր հավաքածուներում և համալրել եվրոպական գիտական հաստատությունների ֆոնդերը: Լվովյան ժամանակակից հաստատություններում պահվող արխիվային նյութերը ստեղծվել են եկեղեցական և աշխարհիկ տարբեր աստիճանների ղիվաններում: Դրանք գրված են հայատառ ղփչաղերեն, հին հայերեն (գրաբար), արևմտահայերեն, լատիներեն, լեհերեն, իտալերեն, գերմաներեն լեզուներով: Լեզվական նման բազմազանությունը պայմանավորված էր այդ թվում Լեհաստան ժամանող հայերի բազմաթիվ հոսքերով, ինչպես նաև XIX-XX դարերում լեհահայերով բնակեցված տարածքներում վարչական իշխանության փոփոխման իրողությամբ: Ներկայացված արխիվային փաստաթղթերը աղբյուրային հարուստ նյութ են հանդիսանում հումանիտար գիտությունների տարբեր բնագավառների մասնագետների՝ պատմաբանների, արվեստագետների, մշակութաբանների, լեզվաբանների, կրոնագետների, սոցիոլոգների, աստվածաբանների, ծիսագետների եւ այլոց համար:

Tomasz Krzyżowski, *Archival sources to the church history of Polish Armenians in the archives, libraries and museums of contemporary Lwów (Lviv, Lvov)*

Keywords:

Polish Armenians, the Armenian Church

Summary:

The article discusses the rich collection of unique documents of various origins which have to do with Armenian issues and which were produced in the course of a few centuries in Poland. Some of the sources that are discussed were destroyed or were lost in unexplained circumstances. Other sources found their way in various collections and became a part of the collections of European scholarly institutions. The archive materials kept in the contemporary Lvov institutions were produced in various offices by ecclesiastical and secular institutions. They were written in the Armeno-Qypchak, Old Armenian (grabar), West Armenian, Latin, Polish, Italian and German languages. This linguistic variety is a result of inter alia a number of waves of Armenian settlers in the territories of Poland and the changing administrative authorities of the areas inhabited by the Polish Armenians in the 19th and 20th centuries. The archive materials that are presented constitute a good source material for researchers representing various fields of expertise of the humanities: historians, art historians, cultural studies experts, linguists, religious studies experts, sociologists, theologians, liturgists etc.